

ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨ

ਭਾਗ-2

ਨੌਵੀਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ

ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ

© ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ

ਪਹਿਲਾ ਸੰਸਕਰਨ : 2018.....1,97,973 ਕਾਪੀਆਂ

ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰ, ਅਨੁਵਾਦ, ਪੁਨਰ ਛਪਾਈ ਆਦਿ
ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ।

ਕੋ-ਆਰਡੀਨੇਟਰ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਕ

ਇਤਿਹਾਸ : ਸੀਮਾ ਚਾਵਲਾ ਵਿਸ਼ਾ ਮਾਹਿਰ, ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ

ਨਾਗਰਿਕ ਸ਼ਾਸਤਰ : ਸੁਖਬੀਰ ਸਿੰਘ (ਰਿਟਾ.) ਵਿਸ਼ਾ ਮਾਹਿਰ, ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ
ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਮਾਨ, ਕੋਆਰਡੀਨੇਟਰ, ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ

ਚੇਤਾਵਨੀ

1. ਕੋਈ ਵੀ ਏਜੰਸੀ ਧਾਰਕ ਵਾਧੂ ਪੈਸੇ ਲੈਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਜ਼ਿਲਦਬੰਦੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ (ਏਜੰਸੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਹੋਏ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਧਾਰਾ ਨੰ. 7 ਅਨੁਸਾਰ)
2. ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪਾਠ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਜਾਅਲੀ ਅਤੇ ਨਕਲੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ (ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ) ਦੀ ਛਪਾਈ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਸਟਾਕ ਕਰਨਾ, ਜਮਾਏਰੀ ਜਾਂ ਵਿਕਰੀ ਆਦਿ ਕਰਨਾ ਭਾਰਤੀ ਸਜ਼ਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਪਰਾਧ ਹੈ।

ਮੁੱਲ : ₹ 86.00

ਸਕੱਤਰ, ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ, ਵਿੱਦਿਆ ਭਵਨ, ਫੇਜ਼-8 ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ-
160062 ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਅਤੇ ਮੈਸ. ਸਾਹਨੀ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼, ਜਲੰਧਰ ਰਾਹੀਂ ਛਾਪੀ ਗਈ।

ਮੁੱਖ ਬੰਧ

ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਆਪਣੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਮੂਹ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਅਧੀਨ ਹੱਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਇਸੇ ਲੜੀ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਨੌਵੀਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ 'ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕੇਂਦਰਿਤ' ਸਿੱਖਿਆ-ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਠ-ਕ੍ਰਮ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ-2005 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਪੰਜਾਬ ਪਾਠ-ਕ੍ਰਮ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ 2013 ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੀ ਸਕੂਲ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦੇ ਲਈ 'ਪੁਸਤਕ ਅਧਾਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ' ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ 'ਗਤੀਵਿਧੀ ਅਧਾਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ' ਵੱਲ ਵਧਣ ਦਾ ਇੱਕ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ।

ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਲਈ ਕੀਤੇ ਯਤਨਾਂ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਸਕੂਲ ਮੁਖੀਆਂ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤੱਕ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਵੈ-ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਰਚਨਾਤਮਿਕ ਰੁਚੀਆਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨਗੇ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਅੰਦਰ ਰਚਨਾਤਮਿਕਤਾ ਦਾ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਹ ਪਹਿਲ ਕਦਮੀ ਤਾਂ ਹੀ ਲੋੜੀਂਦੇ ਮੰਤਵ ਤੱਕ ਪੁੱਜ ਸਕੇਗੀ, ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਅਧਿਆਪਨ-ਸਿੱਖਣ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਗੀਦਾਰ ਬਣਾ ਸਕੀਏ। ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ, ਅਧਿਆਪਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਸ ਦੀ ਮੁਲੰਕਣ ਵਿਧੀ ਤੇ ਵੀ ਨਿਰਭਰ ਕਰੇਗੀ, ਜੋ ਸਕੂਲ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਣ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਬੋਝਲ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਖੁਸ਼ਗਵਾਰ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਬਣਾਏਗੀ। ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਮਨੋਰੰਜਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਚਾਰਟ, ਚਿੱਤਰਾਂ, ਨਕਸ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਸ਼ੇ ਅਧੀਨ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ, ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਬਦਲਦਾ ਸੰਸਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪਹਿਚਾਣ ਸੰਬੰਧੀ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਾਠਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਗਰਿਕ ਸ਼ਾਸ਼ਤਰ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਪਾਠ-ਕ੍ਰਮ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਤੰਤਰ, ਲੋਕਤੰਤਰ ਅਤੇ ਚੋਣਾਂ, ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਸਰੂਪ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿਕਾਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੁਹਿਰਦ ਯਤਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਹੋਰ ਚੰਗੇਰਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਟਿੱਪਣੀਆਂ/ਸੁਝਾਵਾਂ ਦਾ ਬੋਰਡ ਵੱਲੋਂ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਚੇਅਰਮੈਨ

ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ

ਪਾਠ ਪੁਸਤਕ ਰਚਨਾ ਕਮੇਟੀ

ਸਲਾਹਕਾਰ ਬੋਰਡ

- ਡਾ. ਐਮ. ਰਾਜੀਵ ਲੋਚਨ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।
- ਡਾ. ਸੰਸਾਰ ਸਿੰਘ ਜੰਜੂਆ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ।
- ਡਾ. ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਸਿੱਖ ਵਿਸ਼ਵ ਕੋਸ਼ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ।
- ਡਾ. ਮੰਜੂ ਮਲਹੋਤਰਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।

ਮੈਂਬਰ : ਇਤਿਹਾਸ ਭਾਗ

- ਡਾ. ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ (ਇਤਿਹਾਸ), ਸ਼ਹੀਦ ਉੱਧਮ ਸਿੰਘ ਕਾਲਜ, ਸੁਨਾਮ।
- ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ, ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋ. (ਇਤਿਹਾਸ) ਐਮ. ਸੀ. ਐਮ. ਡੀ. ਏ. ਵੀ. ਕਾਲਜ, ਸੈਕਟਰ 36 ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।
- ਸ਼੍ਰੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬੱਤਾ, ਲੈਕਚਰਾਰ, ਇਤਿਹਾਸ, ਆਦਰਸ਼ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ, ਭਾਗੂ
- ਸ਼੍ਰੀ ਅਮਨੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ, ਲੈਕਚਰਾਰ ਇਤਿਹਾਸ, ਸ.ਸ.ਸ. ਛਾਜਲੀ, ਸੰਗਰੂਰ।
- ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮ ਮੂਰਤੀ ਸ਼ਰਮਾ, ਲੈਕਚਰਾਰ (ਇਤਿਹਾਸ) ਸਰਕਾਰੀ ਸੀਨੀ. ਸੈ. ਸਕੂਲ ਲਾਲਡੂ, ਮੋਹਾਲੀ।
- ਡਾ. ਸ਼ੰਕਰ ਚੌਧਰੀ, ਲੈਕਚਰਾਰ, ਸਰਕਾਰੀ ਸੀਨੀ. ਸੈ. ਸਕੂਲ ਬੱਲੂਆਣਾ, (ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ)
- ਡਾ. ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਟੀ. ਜੀ. ਟੀ. ਸਰਕਾਰੀ ਸੀਨੀ. ਸੈ. ਸਕੂਲ ਗੀਰੋ ਮਾਜਰਾ।
- ਡਾ. ਭੁਪਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਲੈਕਚਰਾਰ (ਇਤਿਹਾਸ) ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਡਲ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ 3ਬੀ-1 ਐਸ.ਏ.ਐਸ. ਨਗਰ (ਮੁਹਾਲੀ)।
- ਕੁਮਾਰੀ ਨਵਜੋਤ ਕੌਰ, ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ (ਇਤਿਹਾਸ), ਐੱਸ ਜੀ ਜੀ ਐੱਸ ਕਾਲਜ, ਸੈਕਟਰ 26 ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।

ਮੈਂਬਰ : ਲੇਖਕ ਨਾਗਰਿਕ ਸ਼ਾਸਤਰ

- ਸ਼੍ਰੀ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਲੈਕਚਰਾਰ, ਸਰਕਾਰੀ ਸੀਨੀ. ਸੈ. ਸਕੂਲ ਨਾਢਾ, (ਮੋਹਾਲੀ)
- ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਹਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਲੈਕਚਰਾਰ, ਸਰਕਾਰੀ ਸੀਨੀ. ਸੈ. ਸਕੂਲ ਮਨੌਲੀ, (ਮੋਹਾਲੀ)

ਅਨੁਵਾਦਕ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਸੋਧਕ :

- ਸ. ਹਰਜੋਸ਼ਵਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ (ਇਤਿਹਾਸ) ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਸੈਕਟਰ-26 ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
- ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ, ਰਿਟਾਇਰਡ ਵਿਸ਼ਾ ਮਾਹਿਰ, ਐਸ. ਸੀ. ਈ. ਆਰ. ਟੀ. ਪੰਜਾਬ।
- ਸ਼੍ਰੀ ਵਿਨੋਦ ਕੁਮਾਰ, (ਰਿਟਾ. ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ) ਆਦਰਸ਼ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ ਕੋਟਭਾਈ (ਸ਼੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ)।
- ਸ਼੍ਰੀ ਅਭੀਜੀਤ ਵਧਵਾ, ਸਰਕਾਰੀ ਸੀ. ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ, ਨਾਨਕ ਨਗਰੀ (ਅਬੋਹਰ)।
- ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਜਸਬੀਰ ਕੌਰ, ਰਿਟਾਇਰਡ ਡਿਪਟੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ।
- ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਰਜਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਰਿਟਾਇਰਡ ਅਧਿਆਪਕ, ਪੰਚਮ ਸੁਸਾਇਟੀ, ਸੈਕਟਰ 68 ਮੋਹਾਲੀ।
- ਡਾ. ਅਜੇ ਵਰਮਾ, ਅਸੀਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਰਿਜਨਲ ਸੈਂਟਰ ਬਠਿੰਡਾ
- ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਮੀਨੂ ਅਰੋੜਾ, ਸੈਕਟਰ 38 (ਵੈਸਟ) ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।

ਡਿਜ਼ਾਇਨ/ਚਿੱਤਰ/ਗ੍ਰਾਫਿਕਸ

- ਸ਼੍ਰੀ ਕੁੰਵਰ ਅਰੋੜਾ, ਅਸ਼ੋਕਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸੋਨੀਪਤ।
- ਸ਼੍ਰੀ ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਡਾਟਾਐਂਟਰੀ ਓਪਰੇਟਰ, ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ, ਐਸ.ਏ.ਐਸ. ਨਗਰ।
- ਸ਼੍ਰੀ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਰਟਿਸਟ ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਐਸ.ਏ.ਐਸ. ਨਗਰ।

ਆਭਾਰ

ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਐਮ. ਰਾਜੀਵ ਲੋਚਨ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਸੰਸਾਰ ਸਿੰਘ ਜੰਜੂਆ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਖਰੜੇ ਦੇ ਸੋਧਕ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਬੋਰਡ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਬੋਰਡ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵੱਲੋਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ ਦੀ ਸੋਧ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰਿਸਰਚ ਬੋਰਡ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਵਜੋਂ ਡਾ. ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਸਿੱਖ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਰੀਵਿਊ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ - ਡਾ. ਕਰਮਜੀਤ ਕੌਰ ਮਲਹੋਤਰਾ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੰਜਾਬ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਲੈਕਚਰਾਰ ਵਿਵੇਕ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਸੈਕਟਰ-38 ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਜੀਵ ਗੱਖੜ ਲੈਕਚਰਾਰ (ਇਤਿਹਾਸ) ਸਰਕਾਰੀ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ ਮੋਰਾਂ ਵਾਲੀ (ਫਰੀਦਕੋਟ)। (ਐਸ.ਸੀ.ਈ.ਆਰ.ਟੀ.), ਸ਼੍ਰੀ ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਨਵਨੀਤ ਕੌਰ ਵਿਸ਼ਾ ਮਾਹਿਰ ਐਸ.ਸੀ.ਈ.ਆਰ.ਟੀ.), ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਹਰਜੀਤ ਕੌਰ ਗਿੱਲ, ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਬਲੌਂਗੀ, ਮੋਹਾਲੀ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਲਵਲੀ ਸੱਭਰਵਾਲ, ਲੈਕਚਰਾਰ ਸਰਕਾਰੀ ਸੀ. ਸੈਕੰ. ਸਕੂਲ ਬੀਜਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੁਮਾਰੀ, ਲੈਕਚਰਾਰ ਸਰਕਾਰੀ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ, ਫੇਸ 3 ਬੀ 1 ਮੋਹਾਲੀ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਹਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਲੈਕਚਰਾਰ, ਸਰਕਾਰੀ ਸੀਨੀ. ਸੈਕੰ. ਸਕੂਲ, ਮਨੌਲੀ, ਮੋਹਾਲੀ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਰੇਖਾ ਚਾਵਲਾ, ਸਰਕਾਰੀ. ਸੀ. ਸੈਕੰ. ਸਕੂਲ, ਪੰਡਵਾਲਾ, ਮੋਹਾਲੀ, ਸ਼੍ਰੀ ਰਨਜੀਤ ਆਨੰਦ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸੈਕਟਰ 34, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਸ਼੍ਰੀ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗੌਰਮਿੰਟ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ, ਕਾਦੀਆਂਵਾਲੀ ਜਲੰਧਰ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਰੜੇ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ, ਦਾ ਤਹਿ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਇਸ ਪਾਠ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੌਰਾਨ ਅਸੀਂ ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ 'ਦੀ ਸਿੱਖਸ ਐਂਡ ਪੰਜਾਬ' (ਜੇ ਐੱਸ ਗਰੇਵਾਲ), 'ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ' (ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ), 'ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਸਿੱਖਸ' (ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ) ਤੇ 'ਐਜੂਕੇਮ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ' ਅਤੇ 'ਐਨ ਸੀ ਈ ਆਰ ਟੀ ਕਲਾਸ-9' ਲਈ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮਾਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।

ਅਸੀਂ ਸ਼੍ਰੀ ਪ੍ਰਿਤਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਵਿਸ਼ਾ ਮਾਹਿਰ ਇੰਚਾਰਜ ਕੰਪਿਊਟਰ ਲੈੱਬ: ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਦਲਵਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਡਾਟਾ ਐਂਟਰੀ ਓਪਰੇਟਰ, ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸਰਿਸ਼ਟਾ, ਡਾਟਾ ਐਂਟਰੀ ਓਪਰੇਟਰ ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਕੰਪੋਜ਼ਿੰਗ ਦੇ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇਣ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।

ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਹੋਰ ਚੰਗੇਰਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਟਿੱਪਣੀਆਂ/ਸੁਝਾਵਾਂ ਦਾ ਬੋਰਡ ਵੱਲੋਂ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਵਿਸ਼ਾ-ਸੂਚੀ

ਅਧਿਆਇ	ਪਾਠ ਦਾ ਨਾਮ	ਪੰਨਾ ਨੰ.
-------	------------	----------

ਇਤਿਹਾਸ

1.	ਪੰਜਾਬ: ਭੂਗੋਲਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ	1-13
2.	ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ	14-26
3.	ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਵਿਕਾਸ (1539ਈ.-1581ਈ.)	27-34
4.	ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ: ਯੋਗਦਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਮਹੱਤਵ	35-42
5.	ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ	44-57
6.	ਰੂਸੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ	58-66
7.	ਵਣ ਸਮਾਜ ਤੇ ਬਸਤੀਵਾਦ	69-82
8.	ਪਹਿਰਾਵੇ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਇਤਿਹਾਸ	83-95

ਨਾਗਰਿਕ ਸ਼ਾਸਤਰ

9.	ਵਰਤਮਾਨ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਰ	99-110
10.	ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਅਰਥ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ	111-120
11.	ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਸਰੂਪ	122-131
12.	ਭਾਰਤ ਦਾ ਸੰਸਦੀ ਲੋਕਤੰਤਰ	132-144
13.	ਲੋਕਤੰਤਰ ਤੇ ਚੋਣ ਰਾਜਨੀਤੀ	147-156
14.	ਸੰਵਿਧਾਨ ਅਧੀਨ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ	157-167

ਇਕਾਈ -1

ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆਵਾਂ

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ (1450 ਈ.-1606 ਈ.)

ਇਕਾਈ -1

ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆਵਾਂ

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ (1450ਈ.-1606ਈ.)

ਪੰਜਾਬ : ਭੂਗੋਲਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

1

ਪੰਜਾਬ ਅਜੋਕੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੂਬਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਪੰਜਾਬ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ, ਉਸਦਾ ਸਰੂਪ ਸਦਾ ਤੋਂ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਂ ਅਤੇ ਹੱਦਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸੂਬੇ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸਿੰਧੂ ਘਾਟੀ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ (ਹੜੱਪਾ ਸਭਿਅਤਾ) ਦਾ ਜਨਮ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਵਿਸ਼ਵ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ 'ਤਕਸ਼ਿਲਾ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਦਿਆਲਾ' ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਗ੍ਰੰਥ 'ਰਿਗਵੇਦ' ਦੀ ਰਚਨਾ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਹੀ ਹੋਈ।

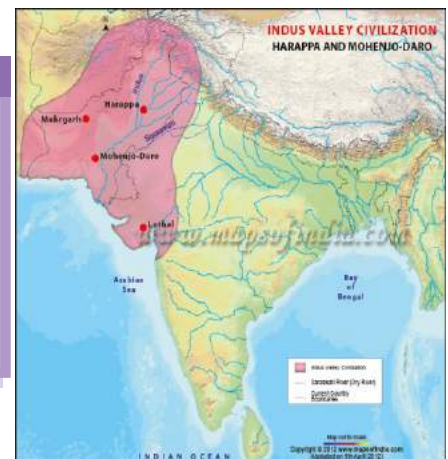
ਸਿੰਧੂ ਘਾਟੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਚਿੱਤਰ

ਤਕਸ਼ਿਲਾ ਯੂਨਿਵਰਸਿਟੀ

ਗਤੀਵਿਧੀ

- ਤਕਸ਼ਿਲਾ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਦਿਆਲਾ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕਿੱਥੇ ਸਥਿਤ ਹੈ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰੋ। 1947 ਈ. ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ 'ਤੇ ਦਰਸਾਓ।

ਸਿੰਧੂ ਘਾਟੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਗਤੀਵਿਧੀ

ਸਾਡੇ ਮਹਾਨ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਕਰਮ-ਭੂਮੀ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਹੀ ਹੈ, ਇੱਥੇ ਹੀ ਜਿੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ' ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਾਮ੍ਹਣਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਲਾਸਾਨੀ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਪਹਿਲੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਅਗਾਂਹ ਚੱਲ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸੰਪੰਨ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ, ਦੇਸ਼-ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮ ਵਿੱਚ ਬੇਮਿਸਾਲ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਚਿੱਤਰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖੋ ਅਤੇ ਦੱਸੋ ਕਿ ਚਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਇਹ ਰਸਮ ਕਦੋਂ ਅਤੇ ਕਿੱਥੇ ਨਿਭਾਈ ਗਈ?

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਦੀਆਂ ਭੂਗੋਲਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ 'ਤੇ ਪਏ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਜਮਨਾ ਨਦੀ ਤੋਂ ਸਿੰਧ ਨਦੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੱਧਕਾਲ ਵਿੱਚ 'ਪੰਜਾਬ' ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਂ

ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਆਰੀਆ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਗ੍ਰੰਥ ਰਿਗਵੇਦ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਸਪਤ ਸਿੰਧੂ ਭਾਵ ਸੱਤ ਨਦੀਆਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੱਤ ਨਦੀਆਂ ਹਨ- ਸਿੰਧੂ, ਵਿਤਸਤਾ (ਜੇਹਲਮ), ਅਸਿਕਨੀ (ਚਿਨਾਬ), ਪਰੁਸ਼ਨੀ (ਰਾਵੀ), ਵਿਪਾਸ਼ਾ (ਬਿਆਸ), ਸ਼ਤੁੱਦਰੀ (ਸਤਲੁਜ) ਅਤੇ ਸਰਸਵਤੀ। ਹੁਣ ਸਰਸਵਤੀ ਨਦੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਮਹਾਂਕਾਵਿ

ਰਮਾਇਣ, ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਪੰਚਨਦ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਪੈਂਟਾਪੋਟਾਮੀਆ (Pentapotamia) ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੈਂਟਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ-ਪੰਜ ਅਤੇ ਪੋਟਾਮੀਆ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ-ਨਦੀ, ਭਾਵ ਪੰਜ ਨਦੀਆਂ ਦੀ ਧਰਤੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਸ਼ਾਸਨ ਰਿਹਾ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਸ ਨੂੰ ਟੱਕ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਟਕੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਚੀਨੀ ਯਾਤਰੀ ਹਿਊਨਸਾਂਗ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੇਕੀਆ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ। ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਸੂਬਾ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਮੁਗਲ ਸਮਰਾਟ ਅਕਬਰ ਨੇ ਇਸਨੂੰ

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਕਿ ਫਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਪੰਜ' ਅਤੇ 'ਆਬ' ਤੋਂ ਮਿਲ ਕੇ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਪੰਜ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਪੰਜ ਅਤੇ 'ਆਬ' ਦਾ ਅਰਥ ਪਾਣੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਹ ਨਾਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। 1849 ਈ. ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦਾ ਨਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। 1947 ਈ. ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਵੀ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਏ ਪੰਜਾਬ (ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜੇਹਲਮ, ਚਿਨਾਬ ਅਤੇ ਰਾਵੀ ਨਦੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ) ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ (ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਿਆਸ ਅਤੇ ਸਤਲੁਜ ਨਦੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ) ਨੂੰ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਪੰਜਾਬ ਹੀ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਹੈ।

1. ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ (ਰਿਗਵੇਦ ਅਨੁਸਾਰ) - ਸਪਤ ਸਿੰਧੂ	4. ਚੀਨੀ ਯਾਤਰੀ ਹਿਊਨਸਾਂਗ - ਸੇਕੀਆ
2. ਹਿੰਦੂ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿੱਚ - ਪੰਚਨਦ	5. ਮੱਧ-ਕਾਲ ਵਿੱਚ - ਲਾਹੌਰ ਸੂਬਾ ਪੰਜਾਬ
3. ਟੱਕ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਸ਼ਾਸਨ - ਟੱਕ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਟਕੀ	6. 1849 ਈ. ਵਿੱਚ - ਪੰਜਾਬ

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬਦਲਦਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰੂਪ

ਰਿਗਵੇਦਿਕ ਕਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੱਕ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਤਬਦੀਲੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ।

- ਰਿਗਵੇਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਿੰਧੂ ਨਦੀ ਤੋਂ ਸਰਸਵਤੀ ਨਦੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦਾ ਖੇਤਰ (ਸਪਤ ਸਿੰਧੂ) ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ।
- ਚੰਦਰਗੁਪਤ ਮੌਰੀਆ ਨੇ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਕੁਸ਼ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਤਕਸ਼ਿਲਾ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਿਆ।
- ਹਿੰਦੀ-ਬਾਖ਼ਤਰੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ-ਪਾਰਬੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੀਮਾ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਤੱਕ ਲਗਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸਾਕਲਾ (ਸਿਆਲਕੋਟ ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਸੀ।
- ਦਿੱਲੀ ਸਲਤਨਤ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ (ਲਾਹੌਰ ਸੂਬਾ) ਦੀ ਸੀਮਾ ਸਤਲੁਜ ਨਦੀ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਤੱਕ ਸੀ।
- ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੋ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ- ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਪ੍ਰਾਂਤ ਰੱਖੇ ਗਏ।
- ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਸਤਲੁਜ ਨਦੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਖੈਬਰ ਦੌਰਾ ਤੱਕ ਫੈਲ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਲਾਹੌਰ ਸੀ।
- 1849 ਈ. ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। 1857 ਈ. ਦੇ ਵਿਦਰੋਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਿੱਲੀ (ਸਤਲੁਜ ਨਦੀ ਤੋਂ ਜਮਨਾ ਨਦੀ ਤੱਕ ਦੇ ਇਲਾਕੇ) ਨੂੰ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
- 1901 ਈ. ਵਿੱਚ ਲਾਰਡ ਕਰਜਨ ਨੇ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਸਿੰਧ ਨਦੀ ਤੋਂ ਪਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਕਰਕੇ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਸਰਹੱਦੀ ਸੂਬਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।
- 1911 ਈ. ਵਿੱਚ ਲਾਰਡ ਹਾਰਡਿੰਗ ਨੇ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਸਤਲੁਜ ਨਦੀ ਤੋਂ ਜਮਨਾ ਨਦੀ ਤੱਕ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਕਰਕੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਨਦੀਆਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਇਆ।
- 1947 ਈ. ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਫਿਰ ਵੰਡ ਹੋਈ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪੱਛਮੀ ਹਿੱਸਾ, ਜੋ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਵਾਲਾ ਇਲਾਕਾ ਸੀ, ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਦੇਸ਼ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਹਿੱਸਾ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 29 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ 13 ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ 16 ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਏ।

- 1956 ਵਿੱਚ ਰਾਜ-ਪੁਨਰਗਠਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮਾਲਵਾ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ (ਸਤਲੁਜ ਨਦੀ ਤੋਂ ਘੱਗਰ ਨਦੀ ਤੱਕ) ਭੰਗ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

1 ਨਵੰਬਰ 1966 ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਹੋਏ ਰਾਜ ਦੇ ਪੁਨਰਗਠਨ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਰਾਜ ਹਰਿਆਣਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕੁੱਝ ਪਹਾੜੀ ਹਿੱਸਾ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਵਰਤਮਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ।

ਅਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ (ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ) ਵਿੱਚ ਅੰਬਾਲਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਬਠਿੰਡਾ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਜਲੰਧਰ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਗੁੜਗਾਓਂ (ਗੁਰੂਗ੍ਰਾਮ), ਹਿਸਾਰ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਕਾਂਗੜਾ, ਕਪੂਰਥਲਾ, ਮਹਿੰਦਰਗੜ੍ਹ, ਪਟਿਆਲਾ, ਰੋਹਤਕ, ਸੰਗਰੂਰ ਅਤੇ ਸ਼ਿਮਲਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਗਏ।

1 ਨਵੰਬਰ 1966 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕੀਤੀ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਬਾਲਾ, ਕਰਨਾਲ, ਰੋਹਤਕ, ਹਿਸਾਰ, ਗੁੜਗਾਓਂ, ਮਹਿੰਦਰਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਜੀਂਦ ਤਹਿਸੀਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਏ। ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ਿਮਲਾ ਕਾਂਗੜਾ ਅਤੇ ਊਨਾ ਤਹਿਸੀਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਸ਼ਾਸ਼ਿਤ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਏ।

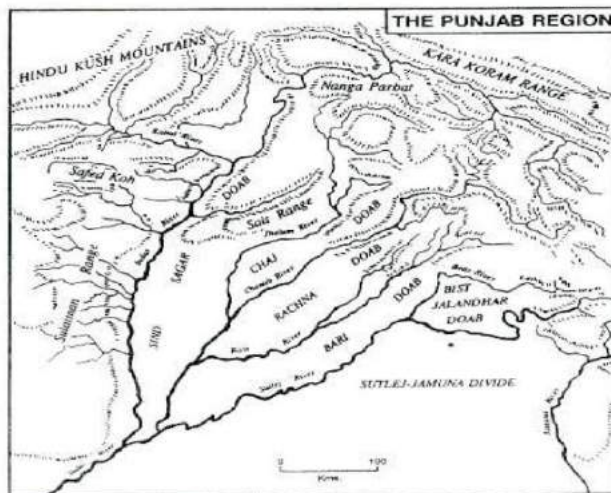
ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?

ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਸਰਵੇਖਣ ਮੁਤਾਬਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲ 28 ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਮਾਝੀ ਦੁਆਬੀ ਮਲਵਈ ਪੁਆਧੀ ਅਤੇ ਡੋਗਰੀ ਹਨ। ਮਾਝੀ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਪਠਾਨਕੋਟ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਤਰਨਤਾਰਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਟਕਸਾਲੀ ਰੂਪ ਇਸ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਦੁਆਬੀ, ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਜਲੰਧਰ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ ਕਪੂਰਥਲਾ ਅਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ ਫਰੀਦਕੋਟ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਮੋਗਾ ਬਠਿੰਡਾ ਬਰਨਾਲਾ ਮਾਨਸਾ ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਮਲਵਈ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਹਨ। ਰੋਪੜ ਮੁਹਾਲੀ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਪੁਆਧੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਹਨ। ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਜੰਮੂ ਖੇਤਰ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਭੂਗੋਲਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਭੂਗੋਲਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਸਿੰਧ ਨਦੀ ਅਤੇ ਜਮਨਾ ਨਦੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦੇ ਵਿੱਚ ਹਿਮਾਲਾ ਪਰਬਤ, ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਸੁਲੇਮਾਨ ਅਤੇ ਕਿਰਥਾਰ ਦੀਆਂ ਪਰਬਤ ਲੜੀਆਂ, ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਜਮਨਾ ਨਦੀ ਅਤੇ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਸਿੰਧ ਅਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦਾ ਥਾਰ ਮਾਰੂਥਲ ਹੈ।

ਭੂਗੋਲਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ—

ੳ) ਹਿਮਾਲਾ ਅਤੇ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਪਰਬਤ ਲੜੀਆਂ

1) **ਹਿਮਾਲਾ - ਹਿਮਾਲਾ ਪਰਬਤ** ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਬਰਫ ਦਾ ਘਰ' ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪੱਛਮ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਲੰਬਾਈ ਲਗਪਗ 2400 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਚੌੜਾਈ ਲਗਪਗ 250 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਹੈ। ਹਿਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਪਰਬਤ ਚੋਟੀ **ਮਾਊਂਟ ਐਵਰੇਸਟ (8848 ਮੀਟਰ)** ਸਥਿਤ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਹਿਮਾਲਾ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀ ਉਚਾਈ ਇੱਕਸਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਚਾਈ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਹਿਮਾਲਾ ਪਰਬਤ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹਨ।

ਗਤੀ ਵਿਧੀ

ਕੋਈ ਪੰਜ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ।

1.	2.
3.	4.

ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਿਮਾਲਾ (ਔਸਤ ਉੱਚਾਈ 20,000 ਫੁੱਟ)
ਮੱਧ ਹਿਮਾਲਾ (ਔਸਤ ਉੱਚਾਈ 6000-7000 ਫੁੱਟ)
ਬਾਹਰੀ ਹਿਮਾਲਾ (ਔਸਤ ਉੱਚਾਈ 4000-5000 ਫੁੱਟ)

2) **ਹਿਮਾਲਾ ਅਤੇ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਪਰਬਤ ਲੜੀਆਂ** - ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਹਿਮਾਲਾ ਦੀਆਂ ਸੁਲੇਮਾਨ ਅਤੇ ਕਿਰਬਾਰ ਪਰਬਤ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਹਨ। ਇਹ ਪਰਬਤ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉੱਚੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਇਸ ਕਾਰਨ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਦੌਰੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਖੈਬਰ, ਕੁਰਮ, ਟੋਚੀ, ਗੋਮਲ ਅਤੇ ਦੌਰਾ ਬੋਲਾਨ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦੌਰੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੌਰਿਆਂ ਨੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਖੈਬਰ ਦੌਰਾ (ਲਗਪਗ 3500 ਫੁੱਟ ਉਚਾਈ) ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦੌਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਬੁਲ (ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ) ਨੂੰ ਪੇਸ਼ਾਵਰ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਅਤੇ ਮੱਧ-ਏਸ਼ੀਆਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰ ਇਸੇ ਦੌਰੇ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ਇਹਨਾਂ ਦੌਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤ ਦਾ ਮੱਧ-ਏਸ਼ੀਆ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬੋਲਾਨ ਦੌਰਾ ਸਭ ਤੋਂ ਚੌੜਾ ਦੌਰਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ।

ਅ) ਉਪ-ਪਰਬਤੀ ਖੇਤਰ

ਹਿਮਾਲਾ ਦੀਆਂ ਪੀਰ ਪੰਜਾਲ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਵਾਲਿਕ ਅਤੇ ਕਸੌਲੀ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਢਲਾਨੀ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਤਰਾਈ ਜਾਂ ਉਪ-ਪਰਬਤੀ ਖੇਤਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀ ਔਸਤ ਉਚਾਈ 1000-3000 ਫੁੱਟ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਿਆਲਕੋਟ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਕਾਂਗੜਾ, ਊਨਾ ਅਤੇ ਅੰਬਾਲਾ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਵਰਖਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਮਿੱਟੀ ਰੇਤਲੀ ਤੇ ਪਥਰੀਲੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਪਜਾਊ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਫ਼ਸਲਾਂ ਚਾਵਲ, ਮੱਕੀ, ਆਲੂ ਅਤੇ ਕਣਕ ਹਨ। ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਪ੍ਰਾਕਿਰਤਿਕ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ।

ੲ) ਮੈਦਾਨੀ ਭਾਗ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉਪ-ਪਰਬਤੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਦੱਖਣ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਸਿੰਧ ਨਦੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜਮਨਾ ਨਦੀ ਤੱਕ ਮੈਦਾਨੀ ਖੇਤਰ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਹਿਮਾਲਾ ਤੋਂ ਵਹਾ ਕੇ ਲਿਆਈ ਗਈ ਜਲੋਢ ਮਿੱਟੀ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਭਾਗ ਹੈ, ਇਸ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ-

ਮੈਦਾਨੀ ਭਾਗ

1) **ਪੰਜ ਦੁਆਬ**- ਅਕਬਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਪੰਜ ਦੁਆਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੁਆਬਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਉਹ ਇਲਾਕਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਵੰਡ ਤੇ ਨਾਮਕਰਨ ਅਕਬਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਅੱਜ ਤੱਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਸਿੰਧ ਸਾਗਰ ਦੁਆਬ - ਇਸ ਦੁਆਬ ਦਾ ਖੇਤਰ ਸਿੰਧ ਅਤੇ ਜੇਹਲਮ ਨਦੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਦੁਆਬ ਘੱਟ ਉਪਜਾਊ ਹੈ।

ਚੱਜ ਦੁਆਬ- ਇਸ ਦੁਆਬ ਦਾ ਖੇਤਰ ਚਿਨਾਬ ਅਤੇ ਜੇਹਲਮ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੁਆਬ, ਸਿੰਧ ਸਾਗਰ ਦੁਆਬ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਉਪਜਾਊ ਹੈ।

ਰਚਨਾ ਦੁਆਬ - ਇਹ ਦੁਆਬ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਅਤੇ ਚਿਨਾਬ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਉਪਜਾਊ ਹੈ।

ਦੁਆਬ ਦਾ ਨਾਂ	ਨਦੀਆਂ	ਆਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸ਼ਹਿਰ
ਸਿੰਧ ਸਾਗਰ ਦੁਆਬ	ਸਿੰਧੂ, ਜੇਹਲਮ	ਜੇਹਲਮ, ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ ਅਟਕ, ਮੀਆਂਵਾਲੀ
ਚੱਜ ਦੁਆਬ	ਚਿਨਾਬ, ਜੇਹਲਮ	ਝੰਗ, ਗੁਜਰਾਤ, ਸ਼ਾਹਕੋਟ
ਰਚਨਾ ਦੁਆਬ	ਰਾਵੀ, ਚਿਨਾਬ	ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਸਿਆਲਕੋਟ
ਰਚਨਾ ਦੁਆਬ	ਬਿਆਸ ਰਾਵੀ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਲਾਹੌਰ
ਬਿਸਤ ਦੁਆਬ	ਬਿਆਸ ਸਤਲੁਜ	ਜਲੰਧਰ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਕਪੂਰਥਲਾ

ਬਾਰੀ ਦੁਆਬ - ਇਹ ਦੁਆਬ ਬਿਆਸ ਅਤੇ ਰਾਵੀ ਨਦੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਾਰੀ ਦੁਆਬ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਝਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੁਆਬਾ ਕਾਫੀ ਉਪਜਾਊ ਹੈ।

ਬਿਸਤ ਜਲੰਧਰ ਦੁਆਬ - ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ ਅਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਥਿਤ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਬਿਸਤ ਜਲੰਧਰ ਦੁਆਬ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਨਾਂ ਦੁਆਬਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਉਪਜਾਊ ਹੈ।

ਗਤੀਵਿਧੀ : ਉਪਰੋਕਤ ਨਦੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਦੁਆਬਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ ਅਤੇ ਨਕਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਰੰਗਾਂ ਨਾਲ ਦਰਸਾਓ।

2) **ਮਾਲਵਾ ਅਤੇ ਬਾਂਗਰ** - ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਜਮਨਾ ਨਦੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਾਲਵਾ ਅਤੇ ਬਾਂਗਰ ਦੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮਾਲਵਾ - ਸਤਲੁਜ ਅਤੇ ਘੱਗਰ ਨਦੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਮਾਲਵਾ ਆਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਮਲਵਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਟਿਆਲਾ, ਰੋਪੜ, ਸਰਹਿੰਦ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਬਠਿੰਡਾ, ਫਰੀਦਕੋਟ, ਮਾਨਸਾ, ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਗਰ ਹਨ।

ਬਾਂਗਰ - ਘੱਗਰ ਅਤੇ ਜਮਨਾ ਨਦੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਬਾਂਗਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਅੰਬਾਲਾ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ, ਪਾਣੀਪਤ, ਕਰਨਾਲ, ਥਾਣੇਸਰ, ਰੋਹਤਕ, ਜੀਂਦ, ਗੁੜਗਾਓਂ (ਗੁਰੂਗ੍ਰਾਮ) ਆਦਿ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਗਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?

ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦਾ ਯੁੱਧ ਪਾਣੀਪਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਤਰਾਇਨ ਦੇ ਦੋ ਯੁੱਧ ਬਾਂਗਰ ਦੇ ਮੈਦਾਨੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੜੇ ਗਏ।

3) **ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ**- ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੁਆਬਿਆਂ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਪਾਸੇ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਵਰਖਾ ਵਾਲਾ ਰੇਤਲਾ ਇਲਾਕਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਉਪਜਾਊ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਿੰਧ, ਮੁਲਤਾਨ ਅਤੇ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਮੌਜੂਦਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ, ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਬਠਿੰਡਾ ਅਤੇ ਮਾਨਸਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਭਾਗ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

ਮਾਰੂਥਲ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?

- ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਦੋ : ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਲੰਘਣ ਲਈ ਕੁਦਰਤ ਵੱਲੋਂ ਬਣਾਏ ਗਏ ਉਹ ਰਸਤੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਹਾੜਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਗਤੀਵਿਧੀ

ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਸ਼੍ਰੋਤ ਦੱਸੋ?

--	--	--

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ:

ਕਿਸੇ ਵੀ ਖੇਤਰ ਦੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਥਿਤੀ ਉਥੋਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ 'ਤੇ ਭੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ, ਭਾਰਤ ਦਾ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੁਆਰਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਹੀ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਜਿੱਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਉੱਪਰ ਇਸ ਦੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੇ ਜੋ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਏ ਹਨ, ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ—

- ੳ) ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵ
- ਅ) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵ
- ੲ) ਧਾਰਮਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵ
- ਸ) ਆਰਥਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵ

ੳ) ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵ:

- 1) ਪੰਜਾਬ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ:- ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਸੁਲੇਮਾਨ ਅਤੇ ਕਿਰਥਾਰ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਦੌਰੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ ਰਹੇ ਹਨ। 18ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬੀਰਾਨੀ, ਯੂਨਾਨੀ, ਸ਼ੱਕ, ਹੂਣ, ਕੁਸ਼ਾਣ, ਤੁਰਕ, ਮੰਗੋਲ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਆਦਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰ ਇਹਨਾਂ ਦੌਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਭਾਰਤ ਆਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦੌਰੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।
- 2) ਪੰਜਾਬ ਯੁੱਧਾਂ ਦਾ ਮੈਦਾਨ - ਦਿੱਲੀ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਲੰਘਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦਾ ਸਾਮ੍ਹਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਕਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੁੱਧ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੜੇ ਗਏ। ਕੱਚੀ ਵਿੱਚ ਸਿਕੰਦਰ-ਪੋਰਸ ਦਾ ਯੁੱਧ, ਤਰਾਈਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਿਥਵੀਰਾਜ ਚੌਹਾਨ ਅਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਗੌਰੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਲੜਾਈਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ।
- 3) ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਅਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ - ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਅਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਜੰਗਲਾਂ ਅਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚ

ਸ਼ਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਗੁਰੀਲਾ ਯੁੱਧ ਨੀਤੀ ਅਪਨਾਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਸਕੇ।

- 4) ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼- ਅੰਗਰੇਜ਼ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਤਟ ਵੱਲੋਂ ਜਲ-ਮਾਰਗ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਵਧੇ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਥਿਤੀ ਕਾਰਨ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ-ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਸਕੇ।

ਅ) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵ :

- 1) ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ- ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਵੱਲੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਏ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਹਮਲਾਵਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਸ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇੱਥੋਂ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਵੀ ਕਰਵਾ ਲਏ। ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਕਈ ਨਵੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਿਲੀ-ਜੁਲੀ ਨਵੀਂ ਸੱਭਿਅਤਾ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਦ ਵੀ ਇਹ ਹਮਲਾਵਰ ਇੱਥੋਂ ਵਾਪਿਸ ਗਏ, ਤਾਂ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਏ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਇਆ।

2) ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ- ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦਾ ਸਾਮ੍ਹਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਇਸ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹਾਦਰੀ, ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਗੁਣ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਏ। ਕਈ ਜਾਤੀਆਂ, ਉਪ-ਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਬੀਲਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ਼, ਭਾਸ਼ਾ, ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਅਤੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ।

3) ਕਲਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ - ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਕਲਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਉੱਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਲਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਭਵਨ ਨਿਰਮਾਣ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਗੁੰਬਦ ਅਤੇ ਮਹਿਰਾਬ ਆਦਿ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀ।

ੲ) ਧਾਰਮਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵ:

1) ਵੈਦਿਕ ਧਰਮ ਦਾ ਜਨਮ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ- ਵੈਦਿਕ ਧਰਮ ਦਾ ਆਰੰਭ ਵੇਦਾਂ ਤੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਦ ਚਾਰ ਹਨ- ਰਿਗਵੇਦ, ਸਾਮਵੇਦ, ਅਥਰਵਵੇਦ, ਯਜੁਰਵੇਦ। ਇੰਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਰਿਗਵੇਦ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਖੇਤਰ ਵੈਦਿਕ ਧਰਮ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਕਿਹਾ ਹੈ।

2) ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ - ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦਾ ਜਨਮ ਮੱਕਾ-ਮਦੀਨਾ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮੁਸਲਿਮ ਹਮਲਾਵਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵਪਾਰੀ ਸੂਫੀ ਸੰਤ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਦੌਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤ ਆਏ। ਮੁਸਲਿਮ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਕਠੌਰ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਭੇਦਭਾਵ ਕਾਰਨ ਨਿਮਨ ਜਾਤੀ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਨੂੰ ਅਪਨਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਕਾਫੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਫੈਲਿਆ।

3) ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਜਨਮ - ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ। ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ, ਜਾਤੀ ਭੇਦ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਅਤੇ ਪਾਖੰਡਾਂ ਦੀ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਜਬਰ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਮਹਾਨ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਵਰਨ-ਵੰਡ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ, ਪਾਖੰਡਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸਰਬਤ ਦੇ ਭਲੇ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨੌਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕੀਤਾ। ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਬਲੀਦਾਨਾਂ ਸਦਕਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਕਸਤ ਹੋਇਆ।

ਸ) ਆਰਥਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵ:

1) ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਿੱਤਾ ਖੇਤੀਬਾੜੀ - ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਖੇਤਰ ਮੈਦਾਨੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਵਗਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਬਣੇ ਮੈਦਾਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉਪਜਾਊ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਧੰਦਾ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਹੈ ਇੱਥੇ ਕਣਕ, ਚਾਵਲ, ਕਪਾਹ, ਦਾਲਾਂ, ਮੱਕੀ, ਜੌਂ, ਛੋਲੇ, ਗੰਨਾ, ਤਿਲਹਣ ਅਤੇ ਸਰ੍ਹੋਂ ਦੀ ਖੇਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਭੇਡਾਂ-ਬੱਕਰੀਆਂ ਪਾਲਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦਾ ਇੱਕ ਦ੍ਰਿਸ਼

2) ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਵਪਾਰ - ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ। ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਪਰਬਤ ਲੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਦੌਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਦੌਰੇ ਵਪਾਰਿਕ ਮਾਰਗ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੌਰਿਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰੀ ਮੱਧ-ਮਾਰਗ ਵਾਂਗ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਨਾਲ ਚੰਗੇ ਵਪਾਰਿਕ ਸੰਬੰਧ ਰਹੇ ਹਨ।

3) ਵਪਾਰਿਕ ਨਗਰਾਂ ਦਾ ਜਨਮ-ਆਪਣੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਥਿਤੀ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਵਪਾਰ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਮੱਧ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਘਰੇਲੂ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ ਵਧਣ-ਫੁੱਲਣ ਕਾਰਨ ਕਈ ਵੱਡੇ ਨਗਰ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਏ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ, ਮੁਲਤਾਨ, ਪੇਸ਼ਾਵਰ, ਗੁੱਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਜਲੰਧਰ, ਹਿਸਾਰ ਅਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ।

ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਿਤੀਆਂ

1. 1849 ਈ. ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
2. 1857 ਈ. ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਹਿਸਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਗਏ।
3. 1901 ਈ. ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਸੀਮਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।
4. 1911 ਈ. ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
5. 1947 ਈ. ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਭਾਗਾਂ-ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ।
6. 1 ਨਵੰਬਰ 1966 ਈ. ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਇਲਾਕਾ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਾਤਲੀ ਸਰੂਪਾਂ ਜਿਵੇਂ- ਪਹਾੜਾਂ ਮੈਦਾਨਾਂ ਮਾਰੂਥਲ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਦੀਆਂ ਨੇ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਧਾਰਮਿਕ ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਰੂਪ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ 'ਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੰਧੂ ਘਾਟੀ ਦੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੀਮਾਵਾਂ ਫੈਲਦੀਆਂ ਅਤੇ ਸੁੰਗੜਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਧਰਤੀ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਇਸਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ।

ਕੁਝ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਗੱਲਾਂ:

1. 'ਪੰਜਾਬ' ਸ਼ਬਦ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ-ਪੰਜ ਅਤੇ ਆਬ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ।
2. ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਸਪਤ ਸਿੰਧੂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
3. ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨਾਂ ਪੈਂਟਾਪੋਟਾਮੀਆ ਰੱਖਿਆ ਸੀ।
4. ਪ੍ਰਾਚੀਨਕਾਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਟੱਕ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਸ਼ਾਸਨ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਟੱਕੀ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
5. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਸੂਬਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
6. 1849 ਈ. ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨਾਂ ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਾਂਤ ਰੱਖਿਆ।
7. ਭਾਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਭਾਗ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ।
8. ਦੋ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਦੁਆਬ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
9. ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਦੁਆਬੇ ਹਨ।
10. ਬਾਰ ਦੁਆਬ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ 'ਮਾਝਾ' ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
11. ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦਾ 'ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮਭਿਆਸ

1. ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

(ੳ) ਬਹੁ ਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ -

- ਰਿਗਵੇਦ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨਾਂ ਕੀ ਸੀ?
ੳ) ਹੜੱਪਾ ਅ) ਸਪਤ ਸਿੰਧੂ
ੲ) ਪੰਚਨਦ ਸ) ਪੈਂਟਾਪੋਟਾਮੀਆ
- ਚੀਨੀ ਯਾਤਰੀ ਕੌਣ ਸੀ?
ੳ) ਚਾਣਕਯ ਅ) ਲਾਰਡ ਕਰਜ਼ਨ
ੲ) ਹਿਊਨਸਾਂਗ ਸ) ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ
- ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕਦੋਂ ਮਿਲਾਇਆ ਗਿਆ?
ੳ) 1849 ਈ: ਅ) 1887 ਈ:
ੲ) 1889 ਈ: ਸ) 1901 ਈ:
- ਇਹ ਦੁਆਬ ਘੱਟ ਉਪਜਾਊ ਹੈ।
ੳ) ਚੱਜ ਦੁਆਬ ਅ) ਸਿੰਧੂ ਸਾਗਰ ਦੁਆਬ
ੲ) ਰਚਨਾ ਦੁਆਬ ਸ) ਬਾਗੀ ਦੁਆਬ
- ਘੱਗਰ ਅਤੇ ਜਮੁਨਾ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦਾ ਖੇਤਰ
ੳ) ਮਾਲਵਾ ਅ) ਬਾਂਗਰ
ੲ) ਮਾਝਾ ਸ) ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ
- ਮਾਲਵਾ ਖੇਤਰ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ?
ੳ) ਸਤਲੁਜ ਅਤੇ ਜਮੁਨਾ ਅ) ਸਤਲੁਜ ਅਤੇ ਘੱਗਰ
ੲ) ਘੱਗਰ ਅਤੇ ਜਮਨਾ ਸ) ਸਤਲੁਜ ਅਤੇ ਬਿਆਸ

(ਅ) ਖ਼ਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ

-ਸੱਭਿਅਤਾ ਦਾ ਜਨਮ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ।
- ‘ਪੈਂਟਾ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਅਤੇ ‘ਪੋਟਾਮੀਆ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ।
- ਭੂਗੋਲਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ।
-ਦਾ ਖੇਤਰ ਚਿਨਾਬ ਅਤੇ ਜੇਹਲਮ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਹੈ।

- ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਸਨ।
- ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਧਾਰ ‘ਤੇ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪੁਨਰਗਠਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
- ਮਾਉਂਟ ਐਵਰੈਸਟ ਦੀ ਉਚਾਈ ਮੀਟਰ ਹੈ।

(ੲ) ਸਹੀ ਮਿਲਾਨ ਕਰੋ:

ੳ

ਅ

1. ਰਿਗਵੇਦ	1. ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਪਰਬਤ
2. ਸੁਲੇਮਾਨ	2. ਸੇਕੀਆ
3. ਬਾਂਗਰ	3. ਉੱਪ ਪਰਬਤੀ ਖੇਤਰ
4. ਸ਼ਿਵਾਲਿਕ	4. ਸਪਤ ਸਿੰਧੂ
5. ਹਿਊਨਸਾਂਗ	5. ਘੱਗਰ ਅਤੇ ਜਮਨਾ

(ਸ) ਅੰਤਰ ਦੱਸੋ:

- ਮਾਲਵਾ ਅਤੇ ਬਾਂਗਰ
- ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ
- ਦੱਰ ਤੇ ਦੁਆਬ
- ਹਿਮਾਲਿਆ ਅਤੇ ਉਪ-ਪਰਬਤੀ ਖੇਤਰ
- ਚੱਜ ਦੁਆਬ ਅਤੇ ਬਿਸਤ ਜਲੰਧਰ ਦੁਆਬ

2. ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- ‘ਪੰਜਾਬ’ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ?
- ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕੀ ਨਾਂ ਰੱਖਿਆ ਸੀ?
- ‘ਸਪਤ ਸਿੰਧੂ’ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ?
- 1947 ਈ. ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਕਿਹੜੇ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਸੀ?
- ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਸੀਮਾ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਕਿਸੇ ਦੋ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ।
- ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ‘ਤੇ ਕਦੋਂ ਅਤੇ ਕਿੰਨੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ?

3. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਵਾਂ ਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉ।
- ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬ

ਦੀਆਂ ਭੂਗੋਲਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਿਉਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ?

3. ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ ਕਿਉਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?
4. ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਹੋਇਆ?
5. ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਏ?

ਵੱਡੇ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਭੂਗੋਲਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ?
2. ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਖੇਤਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ 'ਤੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ? ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਲਿਖੋ।
3. ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਏ?

ਨਕਸ਼ੇ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

1. ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਦੀਆਂ (ਸਿੰਧ, ਜੇਹਲਮ, ਚਿਨਾਬ, ਰਾਵੀ, ਬਿਆਸ, ਸਤਲੁਜ)
2. ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਦਰੇ

ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ

1. ● ਹੇਠ ਦਰਜ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ/ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਯੋਗਦਾਨ ਬਾਰੇ ਲਿਖੋ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

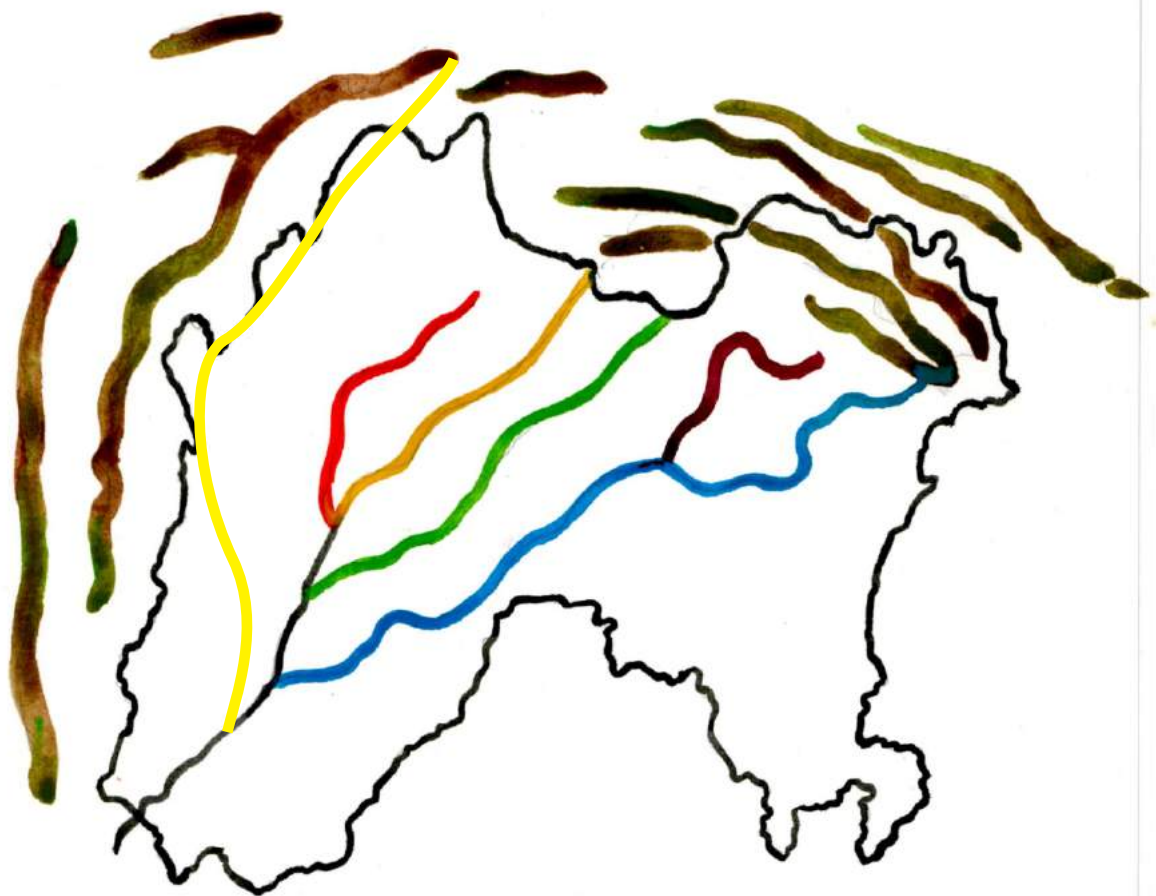
ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਮਹਾਨ ਸਖਸ਼ੀਅਤਾਂ

2. ਲੋਕ ਕਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ? ਕੋਈ ਇੱਕ ਲੋਕ-ਕਥਾ ਦੇ ਬਾਰੇ ਅਧਿਆਪਕ

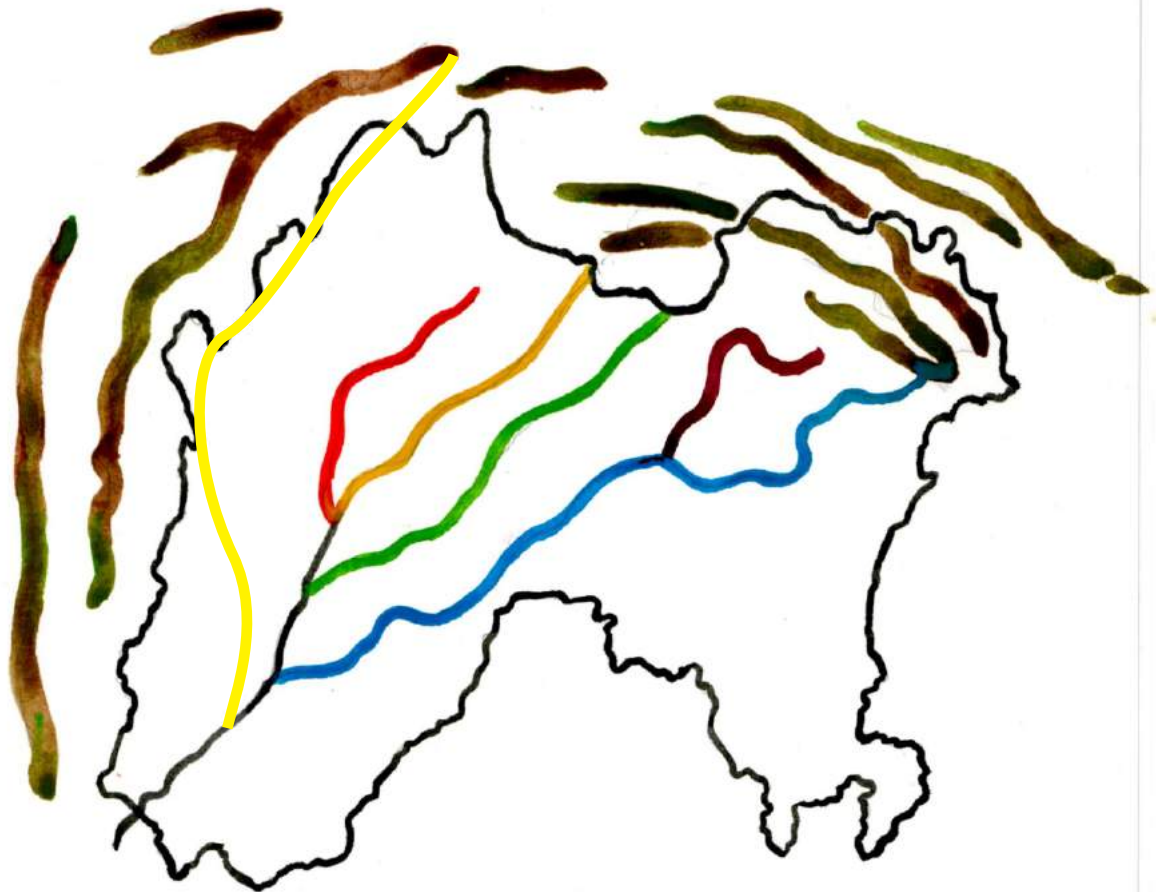

ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਖਾਲੀ ਨਕਸ਼ਾ

1 ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਦੀਆਂ (ਸਿੰਧ, ਜੇਹਲਮ, ਚਿਨਾਬ, ਰਾਵੀ, ਬਿਆਸ, ਸਤਲੁਜ)

ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਖਾਲੀ ਨਕਸ਼ਾ :

ਪਾਠ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਦੋਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਨਕਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਭਰੋ ।

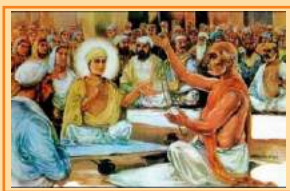
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ

15ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੱਧ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 16ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭਿਕ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲੋਧੀ ਸੁਲਤਾਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਸਨ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਸਥਿਰਤਾ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਵਸਥਾ ਵੀ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਮੁੱਖ ਵਰਗਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤਰਸਯੋਗ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜਾਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ। ਆਮ ਜਨਤਾ ਅਗਿਆਨਤਾ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਤੇ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਫਸੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਰਾਹ ਵਿਖਾਇਆ। ਆਓ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਅਧਿਐਨ ਕਰੀਏ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਰਾਇ ਭੋਇ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਕਿ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਸ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 15 ਅਪ੍ਰੈਲ 1469 ਈ. ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਨੂੰ ਕੱਤਕ ਦੀ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ (ਅਕਤੂਬਰ-ਨਵੰਬਰ ਵਿੱਚ) ਨੂੰ ਹੀ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੀ ਇਸਤਰੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਸੀ, ਜੋ ਪੇਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਪਟਵਾਰੀ (ਲੇਖਾਕਾਰ) ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ 14 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਬਟਾਲਾ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ) ਦੇ ਮੂਲ ਚੰਦ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਸ੍ਰੀਚੰਦ ਅਤੇ ਲੱਖਮੀ ਚੰਦ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ।

ਜਨੇਊ ਦੀ ਰਸਮ

ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨੌਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਰਿਵਾਇਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਜਨੇਊ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਰਸਮ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਕੁਲ-ਪੁਰੋਹਿਤ ਹਰਦਿਆਲ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਜਨੇਊ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਨੇਊ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਿਰਫ਼ ਨੌਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜਿਕ-ਧਾਰਮਿਕ ਰਿਵਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਗਤੀਵਿਧੀ

ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਵਿਸਾਖ (15 ਅਪ੍ਰੈਲ) ਨੂੰ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇਹ ਅਕਤੂਬਰ-ਨਵੰਬਰ ਵਿੱਚ ਕੱਤਕ ਦੀ ਪੁੰਨਿਆ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ? ਇਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰੋ।

ਸੱਚਾ ਸੌਦਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਸੰਸਾਰਿਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਰਕਮ ਦੇ ਕੇ ਚੂਹੜਕਾਨੇ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੰਡੀ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰਤਮੰਦ ਫਕੀਰ ਅਤੇ ਸਾਧੂ ਮਿਲੇ, ਜੋ ਕਿ ਭੁੱਖੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਿਤਾ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਰਕਮ ਨਾਲ ਰਸਦ ਖਰੀਦ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਜ਼ਰੂਰਤਮੰਦ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਭੁੱਖੇ ਫਕੀਰ-ਸਾਧੂਆਂ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਘਰ ਮੁੜੇ ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਬਹੁਤ ਨਰਾਜ਼ ਹੋਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਰਕਮ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਮੰਗਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਘਟਨਾ ਸੱਚ-ਸੱਚ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਸੌਦਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਦੀ ਘਟਨਾ

ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਵਿਖੇ ਆਪਣੇ ਜਵਾਈ ਜੈ ਰਾਮ (ਜੋ ਕਿ ਸੂਬੇਦਾਰ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਲੋਧੀ ਕੋਲ ਵੱਡੇ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ) ਕੋਲ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮੋਦੀਖਾਨੇ (ਅਨਾਜ ਦਾ ਭੰਡਾਰ) ਵਿੱਚ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਪੂਰੀ ਮਿਹਨਤ, ਲਗਨ ਅਤੇ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਤਨਖਾਹ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲ਼ਨ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਅਨਾਜ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਮੁਫ਼ਤ ਵੰਡਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਨਾਨਕ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਦਾ ਅਨਾਜ ਮੁਫ਼ਤ ਲੁਟਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਜਦ ਉਸਨੇ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਅਨਾਜ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਵਾਈ, ਤਾਂ ਭੰਡਾਰ ਵਿੱਚ ਅਨਾਜ ਵੱਧ ਪਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਫੈਲ ਗਈ।

ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ- 1499ਈ.

ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਵਿਖੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਵੇਂਈ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੇਂਈ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਗਏ, ਤਾਂ ਆਸਪਾਸ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੇਂਈ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਅੰਤਰ ਧਿਆਨ ਰਹੇ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਰੁਹਾਨੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ। ਅੱਜ ਕੱਲ ਇਸ ਸਥਾਨ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ 'ਤਪ ਅਸਥਾਨ' ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ :

ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਪਰੰਤ ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਘਰ ਪਰਤੇ ਤਾਂ ਉਹ ਚੁੱਪ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਚੁੱਪੀ ਤੋੜੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ-‘ਨਾ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ, ਨਾ ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ’। ਜਦੋਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਅਤੇ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਵਾਕ ਦਾ ਅਰਥ ਪੁੱਛਿਆ, ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਇੱਕ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਅਸਲ ਧਰਮ ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਭਟਕ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਅਗਲਾ ਜੀਵਨ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਤਤਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਧਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਮਨ ਨਾਲ਼ ਬੀਜਵਰ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ 1499 ਈ: ਤੋਂ 1521 ਈ: ਤੱਕ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਦਾਸੀਆਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ (1499 ਈ. ਤੋਂ-1510 ਈ. ਤੱਕ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ (ਯਾਤਰਾ) 1499 ਈ. ਵਿੱਚ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਉਦਾਸੀ ਦੌਰਾਨ ਉਹ ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਵੱਲ ਗਏ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਸਨ। ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਉਹ ਲਾਹੌਰ, ਸੱਯਦਪੁਰ ਸਿਆਲਕੋਟ ਤਾਲੰਬਾ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ, ਪਾਣੀਪਤ, ਦਿੱਲੀ, ਹਰਿਦੁਆਰ, ਗੋਰਖਮਤਾ (ਹੁਣ ਨਾਨਕ ਮੱਤਾ), ਬਨਾਰਸ, ਧੂਬਰੀ, ਗਯਾ/ਪਟਨਾ, ਕਟਕ, ਕਾਮਰੂਪ ਸਿਲਹਟ, ਢਾਕਾ, ਜਗਨਾਥਪੁਰੀ ਤੋਂ ਮੱਧ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਸਤੇ ਚੰਦੇਰੀ, ਭੋਪਾਲ, ਗਵਾਲੀਅਰ, ਆਗਰਾ, ਮਥੁਰਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ, 1510 ਈ. ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਪਹੁੰਚੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪ ਤਲਵੰਡੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦੂਰ ਇਕਾਂਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ।

ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਘਟਨਾਵਾਂ

ਸੱਯਦਪੁਰ - ਏਮਨਾਬਾਦ

ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਗਰੀਬ ਤਰਖਾਣ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਠਹਿਰੇ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਅਮੀਰ ਮਲਿਕ ਭਾਗੋ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਠਹਿਰਨ ਅਤੇ ਭੋਜਨ ਕਰਨ ਦਾ ਬੁਲਾਵਾ ਭੇਜਿਆ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਲਿਕ ਭਾਗੋ ਨੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਚੂਸ ਕੇ ਦੌਲਤ ਕਮਾਈ ਸੀ, ਜਦ ਕਿ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦੀ ਕਮਾਈ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਹੱਕ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦੇ ਘਰ

ਹਰਿਦੁਆਰ

ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਦੋਂ ਹਰਿਦੁਆਰ ਪਹੁੰਚੇ, ਉੱਥੇ ਲੋਕ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਲੋਕ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵੱਸ ਗੰਗਾ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਪੂਰਬ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹਰਿਦੁਆਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮਰੇ ਹੋਏ ਪੁਰਖਾਂ (ਪਿੱਤਰਾਂ) ਤੱਕ ਪਾਣੀ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੱਛਮ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਪਾਣੀ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਹੁੰਚਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੁਆਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤਾ ਪਾਣੀ ਇੰਨੀ ਦੂਰ ਤੁਹਾਡੇ ਖੇਤਾਂ ਤਕ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤਾ ਪਾਣੀ ਦੂਜੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੱਤਰਾਂ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਪਾਣੀ ਕੁਝ ਸੌ ਮੀਲ ਮੇਰੇ ਖੇਤਾਂ ਤੱਕ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਤਰਕ ਤੋਂ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ।

ਤਾਲੁੰਬਾ

ਤਾਲੁੰਬਾ ਵਿਖੇ ਸੱਜਣ ਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਠੱਗ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਠਹਿਰਨ ਵਾਲੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਮਾਨ ਲੁੱਟ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸਦਾ ਮਨ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ (ਸਿੱਖ) ਬਣ ਗਿਆ, ਉਸਨੇ ਲੁਟੇਰਾ ਦਾ ਕੰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਨੂੰ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਜਗਨਨਾਥ ਪੁਰੀ

ਜਗਨਨਾਥ ਪੁਰੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਭਗਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਜਗਨਨਾਥ (ਵਿਸ਼ਨੂੰ) ਦਾ ਮੰਦਰ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਅਤੇ ਆਰਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ, ਅਕਾਸ਼, ਸੂਰਜ, ਚੰਨ, ਤਾਰੇ, ਹਵਾ, ਬਨਸਪਤੀ, ਫੁੱਲ ਆਦਿ ਰਲ ਕੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਹੀ ਉਸ ਨਿਰਾਕਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਅਲੌਕਿਕ ਆਰਤੀ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਦੂਜੀ ਉਦਾਸੀ (1510 ਈ.-1515 ਈ.)

ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿੱਚ ਰੁਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 1510 ਈ. ਵਿੱਚ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੈਂਦੋ ਅਤੇ ਗੋਹੇ ਨਾਂ ਦੇ ਦੋ ਭਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਿਆ।

ਰਾਜਸਥਾਨ

ਆਪਣੀ ਇਸ ਉਦਾਸੀ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਲਵਾ ਦੇ ਸੰਤਾਂ ਨਾਲ ਭੇਟ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੀਰਥ ਅਸਥਾਨ ਪੁਸ਼ਕਰ ਵੀ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਾਂਊਟ ਆਬੂ ਵਿਖੇ ਜੈਨ ਮੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ।

ਰਾਜਸਥਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੱਖਣੀ-ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਉਜੈਨ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ, ਨਾਂਦੇੜ ਬਿਦਰ, ਗੋਲਕੁੰਡਾ, ਗੰਟੂਰ, ਮਦਰਾਸ, ਤ੍ਰਿਚਨਾਪਲੀ, ਨਾਗਾਪੱਟਮ, ਕਾਂਚੀਪੁਰਮ ਅਤੇ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨ ਰਾਮੇਸ਼ਵਰਮ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ।

ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ

ਲੰਕਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਮਾਰਗ ਰਾਹੀਂ ਲੰਕਾ ਗਏ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਲੰਕਾ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ (ਸਿੱਖ) ਬਣ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਲੰਕਾ ਤੋਂ ਵਾਪਿਸ ਰਾਮੇਸ਼ਵਰਮ, ਤ੍ਰਿਵੇਂਦਰਮ, ਕੋਟੀਯਮ, ਸ੍ਰੀ ਰੰਗਾਪਟਨਮ, ਸੋਮਨਾਥ, ਦੁਆਰਕਾ, ਕੱਛ, ਮਾਂਡਵੀ, ਬਹਾਵਲਪੁਰ, ਮੁਲਤਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ, 1515 ਈ. ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਚਲੇ ਗਏ।

ਘਰ ਵਾਪਸੀ

ਤੀਜੀ ਉਦਾਸੀ (1515ਈ.-1517ਈ.)

ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ, ਹੱਸੂ ਲੁਹਾਰ ਅਤੇ ਸੀਹਾ ਛੀਂਬੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵੱਲ ਤੀਜੀ ਯਾਤਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ।

ਤੀਜੀ ਉਦਾਸੀ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਗਏ।

ਚੌਥੀ ਉਦਾਸੀ (1517ਈ.-1521ਈ.)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 1517 ਈ. ਤੋਂ 1521 ਈ. ਤਕ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੀ ਚੌਥੀ ਉਦਾਸੀ ਦੌਰਾਨ ਪੱਛਮੀ ਏਸ਼ੀਆਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਜੀਆਂ ਵਾਲਾ ਨੀਲਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਉਹ ਮੁਲਤਾਨ, ਉੱਚ, ਹਿੰਗਲਾਜ, ਮੱਕਾ, ਮਦੀਨਾ, ਬਗਦਾਦ, ਕੰਧਾਰ, ਕਾਬੁਲ, ਜਲਾਲਾਬਾਦ, ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ, ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਅਤੇ ਸੱਯਦਪੁਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਰਵ-ਵਿਆਪਕ ਹੈ

ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨ ਮੱਕਾ ਗਏ। ਉੱਥੇ ਉਹ ਕਾਅਬਾ ਵੱਲ ਪੈਰ ਕਰਕੇ ਸੌ ਗਏ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਕਾਜ਼ੀ ਰੁਕਨਦੀਨ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ਿਰ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਇਸ 'ਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰ ਉਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਅੱਲ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਕਾਜ਼ੀ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗ਼ਲਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ-ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੇ ਸਰਵ-ਵਿਆਪੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਹਾਜੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਚੰਗਾ ਹੈ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਧਰਮ ਚੰਗਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੁੱਭ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦਾ ਵਿਅਕਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਸੁੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ

ਮੱਕਾ ਮਦੀਨਾ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਪਹੁੰਚੇ। ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਉੱਚੀ ਪਹਾੜੀ ਉੱਤੇ ਹੰਕਾਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫ਼ਕੀਰ ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਪਹਾੜੀ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਨਗਰ ਵੱਲ ਵਗਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਨ 'ਤੇ ਵੀ ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਨੇ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਹੇਠੋਂ ਹੀ ਪੱਥਰ ਹਟਾ ਕੇ ਪਾਣੀ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਨੇ ਪਹਾੜ ਉਪਰੋਂ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਚੱਟਾਨ ਰੋੜ੍ਹ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹਿਆ, ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਚੱਟਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੰਜੇ ਨਾਲ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣ ਗਿਆ। ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਉੱਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਸਥਿਤ ਹੈ।

ਗਤੀਵਿਧੀ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਬਣੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਤਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?

ਕਾਅਬਾ - ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨ ਮੱਕਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਵਿੱਤਰ ਕਾਲਾ ਪੱਥਰ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ 'ਕਾਅਬਾ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹਾਜੀ - ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨ ਮੱਕਾ-ਮਦੀਨਾ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਹੱਜ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਸ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨਾ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਹਾਜੀ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਤਤਕਾਲੀਨ ਪੰਜਾਬ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਬਾਬਰ ਵੱਲੋਂ ਇਬਰਾਹਿਮ ਲੋਧੀ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ (ਤੁਰਕ) ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਘਟਨਾ ਸੀ।

(ੳ) ਲੋਧੀ ਸੁਲਤਾਨਾ (ਅਫ਼ਗਾਨਾ) ਦੇ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬ :-

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦਿੱਲੀ ਸਲਤਨਤ ਦਾ ਹੀ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ 56 ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਦਿੱਲੀ ਸਲਤਨਤ, ਤਿੰਨ ਲੋਧੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹੀ।

ਬਹਿਲੋਲ ਲੋਧੀ (1451-1489 ਈ.) ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ (1489-1517 ਈ.) ਇਬਰਾਹਿਮ ਲੋਧੀ (1517-1526 ਈ.)

ਲੋਧੀ ਸੁਲਤਾਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਠੀਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚਲਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਤਾਤਾਰ ਖਾਂ ਲੋਧੀ (1469-1485 ਈ.) ਅਤੇ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਲੋਧੀ (1500-1525 ਈ.) ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ।

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਲੋਧੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕ ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਪੂਰਾ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਰਿਹਾ, ਪਰੰਤੂ ਜਦ ਲੋਧੀ ਵੰਸ਼ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਸੁਲਤਾਨ ਇਬਰਾਹਿਮ ਲੋਧੀ ਨੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਸੰਭਾਲੀ ਤਾਂ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਲੋਧੀ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਆਪਣਾ ਸੁਤੰਤਰ ਸ਼ਾਸਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਕਸਾਇਆ।

ਅ) ਬਾਬਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਹਮਲੇ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ :

ਬਾਬਰ, ਕਾਬਲ (ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ) ਤੋਂ ਸ਼ਾਸਨ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਬਰਾਹਿਮ ਲੋਧੀ, ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਲੋਧੀ ਅਤੇ ਬਾਬਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ 1519 ਈ: ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1526 ਈ: ਤੱਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ ਜਿਸ ਨੂੰ **ਤਿਕੋਣੀ ਸੰਘਰਸ਼** ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਪੰਜ ਵਾਰ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ। ਬਾਬਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪਹਿਲਾ ਹਮਲਾ ਅਪ੍ਰੈਲ 1519 ਈ. (ਭੇਰਾ ਤੇ ਬਿਜਨੌਰ), ਦੂਜਾ ਹਮਲਾ ਸਤੰਬਰ 1519 ਈ. (ਪੇਸ਼ਾਵਰ) ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਹਮਲਾ 1520 ਈ: (ਸੱਯਦਪੁਰ) ਵਿਖੇ ਕੀਤਾ।

1524 ਈ: ਵਿੱਚ ਬਾਬਰ ਨੇ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਲੋਧੀ ਦੇ ਬੁਲਾਵੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਚੌਥਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰੰਤੂ 1525 ਈ: ਵਿੱਚ ਪੰਜਵੇਂ ਹਮਲੇ ਵਿੱਚ ਬਾਬਰ ਨੇ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਲੋਧੀ ਨੂੰ ਹੀ ਹਰਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਬਾਬਰ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਬਰ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਵਧਿਆ। 1526 ਈ: ਵਿੱਚ ਇਬਰਾਹਿਮ ਲੋਧੀ ਅਤੇ ਬਾਬਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪਾਣੀਪਤ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਯੁੱਧ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਇਬਰਾਹਿਮ ਲੋਧੀ ਹਾਰ ਗਿਆ। ਬਾਬਰ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਉੱਤੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ (ਤੁਰਕ) ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ।

ਸੱਯਦਪੁਰ/ਏਮਨਾਬਾਦ ਦੀ ਘਟਨਾ

1520 ਈ: ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਚੌਥੀ ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਦੋਂ ਸੱਯਦਪੁਰ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੱਯਦਪੁਰ (ਏਮਨਾਬਾਦ) ਉੱਤੇ ਬਾਬਰ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਮੁਗਲ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਇਸਤਰੀਆਂ, ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਲੁੱਟ ਖੋਹ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬਾਬਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਪਤਨ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਨਵੀਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਮਕਾਲੀ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਨੈਤਿਕ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੈ।

ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਵਸਥਾ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਤੁਰਕ ਅਫ਼ਗਾਨ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸ਼ਾਸਕ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਲੋਧੀ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਕਈ ਨਗਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਜਿੱਥੇ ਕਾਜ਼ੀ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਆਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੁਸਲਿਮ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੇ ਉਲਮਾਂ ਅਤੇ ਸੂਫੀ ਸੋਧਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਕਦੀ ਅਤੇ ਕਰ-ਮੁਕਤ ਜਾਗੀਰਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਗ਼ੈਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਭੇਦ ਭਾਵ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਜ਼ੀਆ ਅਤੇ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਕਰ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਹਿੰਦੂ ਜੋ ਕਿ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੱਧ ਅਤੇ ਨਿਮਨ ਵਰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਕੰਮਾਂ ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਦੀਵਾਨ, ਲੇਖਾਕਾਰ, ਕਾਨੂੰਗੋ, ਚੌਧਰੀ, ਮੁੱਕਦਮ ਅਤੇ ਪਟਵਾਰੀ ਲਗਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੱਤਕਾਲੀਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਫ਼ਗਾਨ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ-ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਨੀਤੀਆਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਤੁਰਕ-ਅਫ਼ਗਾਨ ਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਕਲਜੁੱਗ ਨਾਲ਼ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਸਕ ਵਰਗ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ, ਅਨਿਆਂ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਿਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਜਜ਼ੀਆ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਯਾਤਰਾ ਕਰ ਜਿਹੇ ਭੇਦ ਭਾਵ ਪੂਰਨ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਸਕ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਭਾਂਤੀ ਪ੍ਰਜਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁੱਕਦਮ (ਵਜ਼ੀਰ) ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਨੋਚਦੇ ਹਨ। ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ ਦਾ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦਿਨ ਰਾਤ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਰਾਜਾ ਭਾਵ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੀ ਸੱਚੀ ਸੇਵਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੈ। ਉਹ ਇੱਕ ਪਲ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਰੰਕ ਅਤੇ ਰੰਕ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?

ਸ਼ਰੀਅਤ- ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਕੁਰਾਨ ਵਿੱਚ ਦੱਸੀ ਗਈ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਸ਼ਰੀਅਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਜ਼ੀਆ- ਇਹ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕਰ ਸੀ, ਜੋ ਮੁਗਲ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਗ਼ੈਰ ਮੁਸਲਿਮ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੁਗਲ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲਈ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਹਿੰਦੂ ਇਹ ਕਰ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਅਪਮਾਨ ਸਮਝਦੇ ਸਨ।

ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਕਰ (ਟੈਕਸ)- ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੀਰਥਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਯਾਤਰਾ ਕਰ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ- ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੱਕਾ ਮਦੀਨਾ ਵਿੱਚ ਸੱਤਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸਲਾਮ ਦੂਜਾ ਵੱਡਾ ਧਰਮ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਸਨ ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਰਿਹਾ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ਼ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਧਰਮ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਸੁਨੀ ਅਤੇ ਸ਼ੀਆ ਸਨ। ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾਂ ਕੁਰਾਨ ਹੈ।

ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਵਸਥਾ :

16ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਮੁੱਖ ਵਰਗਾਂ-ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸ਼ਾਸਕ ਵਰਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਿਮ ਸਮਾਜ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਏ ਤੁਰਕ-ਅਫਗਾਨ ਅਤੇ ਧਰਮ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨਿਕ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਸੀ। ਧਰਮ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਯੁੱਧ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣਾਏ ਗਏ ਇਸਤਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਸੂਫੀ-ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਨ।

ਸਾਖਰਤਾ ਕੇਵਲ ਨਗਰਾਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਵਿਦਵਾਨ ਲੋਕ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਮੁਸਲਮਾਨ (ਉੱਚ) ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੀ ਜਦਕਿ ਸੂਫੀ-ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਲੋਕ-ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ, ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੁਸਲਿਮ ਸਮਾਜ ਤਿੰਨ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?

- ਬਾਬਰ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਮ ਜ਼ਹੀਰ-ਉੱਦ-ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਬਾਬਰ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਗਲ ਸਮਰਾਟ ਬਣਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਇਆ। ਬਾਬਰ ਦਾ ਦਾਦਕਾ ਘਰਾਣਾ ਤੈਮੂਰ ਅਤੇ ਨਾਨਕਾ ਘਰਾਣਾ ਚੰਗੇਜ਼ ਖਾਨ ਸੀ।
- ਬਾਬਰ ਦੀ ਆਤਮ ਕਥਾ ਤੁਜਕ-ਏ-ਬਾਬਰੀ (ਬਾਬਰ ਨਾਮਾ) ਤੁਰਕੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਗਈ।

ਜ਼ਹੀਰ-ਉੱਦ-ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਬਾਬਰ

ਉੱਚ ਵਰਗ

ਉੱਚ ਵਰਗ- ਮੁਸਲਿਮ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉੱਚ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਸਰਦਾਰ ਅਮੀਰ ਖ਼ਾਨ ਸ਼ੇਖ਼ ਮਲਿਕ ਇਕਤਾਦਾਰ ਉਲਮਾ ਕਾਜ਼ੀ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਉੱਚ ਅਹੁਦੇ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਖ਼ਾਨ ਮਲਿਕ ਅਮੀਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਕਤਾਦਾਰ ਉਹਨਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕੁਝ ਨਿਰਧਾਰਤ ਇਲਾਕੇ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਉੱਚ-ਪੱਧਰ ਦਾ ਸੀ।

ਮੱਧ ਵਰਗ

ਮੱਧ ਵਰਗ- ਮੁਸਲਿਮ ਸਮਾਜ ਦੀ ਮੱਧ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਉਲੇਮਾ ਸੂਫੀ ਸ਼ੇਖ਼ ਪੀਰ ਅਤੇ ਸੱਯਦ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੈਨਿਕ ਕਿਸਾਨ ਵਪਾਰੀ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਲੇਖਕ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੇਠਲੇ ਪੱਧਰ ਦਾ ਸੀ।

ਨਿਮਨ ਵਰਗ

ਨਿਮਨ ਵਰਗ- ਮੁਸਲਿਮ ਸਮਾਜ ਦੀ ਨਿਮਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਲੁਹਾਰ ਤਰਖਾਣ ਸੁਨਾਰ ਮੋਚੀ ਜੁਲਾਹੇ ਭਿਸ਼ਤੀ ਆਦਿ ਕਾਰੀਗਰ ਅਤੇ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨੌਕਰ ਅਤੇ ਗ਼ੁਲਾਮ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਹੇਠਲਾ ਪੱਧਰ ਗ਼ੁਲਾਮ ਵਰਗ ਦਾ ਸੀ। ਗ਼ੁਲਾਮਾਂ ਨੂੰ ਵੇਚਿਆ ਅਤੇ ਖਰੀਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

16ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਤੁਰਕ-ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਸੰਭਾਲਨ ਕਾਰਨ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ। ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀਹੀਨ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਵਰਨ-ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਕਈ ਬਦਲਾਅ ਆਏ। ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਚਾਰ ਵਰਣਾਂ- ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਖੱਤਰੀ ਵੈਸ਼ ਅਤੇ ਸ਼ੂਦਰ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ

ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਅਤੇ ਪੂਜਾ-ਪਾਠ ਦਾ ਕੰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਹੋਰ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਗਏ। ਖੱਤਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਧੰਦਾ ਯੁੱਧ ਕਰਨਾ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਉਹ ਬਦਲਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਕਾਰਨ ਯੁੱਧ ਕਰਨਾ ਛੱਡ ਕੇ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਿੱਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਗਏ। ਵੈਸ਼ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰੀ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਅਤੇ ਖੱਤਰੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਘੱਟ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸ਼ੂਦਰ ਵੀ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵਰਨ-ਵਿਵਸਥਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਹੋਰ ਕੰਮ-ਧੰਦੇ ਕਰਨ ਲੱਗੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਚਿੱਤਰਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਰਗ ਸ਼ਾਸਕ-ਵਰਗ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਕਮਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖੱਤਰੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਾਸਕ-ਵਰਗ ਦਾ ਆਚਰਨ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਵਰਗ ਹੀ ਆਪਣਾ ਅਸਲ ਧਰਮ ਵਿਸਾਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਇੱਕ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਉੱਤਮ ਜਾਂ ਨੀਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਜਾਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੱਚਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਚਰਨ ਅਤੇ ਕੰਮਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਸਕੇ। ਸੱਚਾ ਖੱਤਰੀ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾ ਸਕੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਰਣਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਧਰਮ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਚੱਲਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਅਤੇ ਖੱਤਰੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ੂਦਰਾਂ ਨਾਲ ਭੇਦਭਾਵ ਪੁਰਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਇਸਤਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਭੇਦਭਾਵਪੂਰਨ ਵਿਵਹਾਰ ਆਦਿ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸੱਚੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੰਭਵ ਹੈ।

ਮੁਸਲਿਮ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ- ਮੁਸਲਿਮ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਉੱਚ-ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਕੁਝ ਚੰਗੀ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਬਾਕੀ ਵਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਮਾੜੀ ਸੀ। ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਘਰ ਦੀ ਚਾਰ-ਦੀਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸਤਰੀਆਂ ਬੁਰਕਾ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਅਮੀਰ ਲੋਕ ਕਈ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦਿਆ ਅਤੇ ਵੇਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਤਲਾਕ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸੀ।

ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ- ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਹੀ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਬਾਲ-ਵਿਆਹ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਤੀ-ਪ੍ਰਥਾ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਪਤੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਪਤੀ ਦੀ ਚਿਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸਤਰੀਆਂ ਘਰ ਦੀ ਚਾਰ-ਦੀਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ-ਲਿਖਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸਤਰੀਆਂ 'ਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਦੇਣ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਪੰਗਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਫਰਮਾਇਆ ਹੈ- 'ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ ॥

ਇਸਤਰੀ ਲੰਗਰ ਵਰਤਾਉਂਦੀ ਹੋਈ

16ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮੁੱਖ ਧਰਮ ਸੀ। ਵੇਦ ਰਮਾਇਣ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਗੀਤਾ ਆਦਿ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸਨ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਕਈ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

1. **ਵੈਸ਼ਨਵ ਮਤ**- ਇਸ ਮਤ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਆਦਿ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਸ਼ੁੱਧ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਸਨ।
2. **ਸ਼ੈਵ ਮਤ**- ਸ਼ੈਵ ਮਤ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਦੇ ਭਗਤ ਸਨ। ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸੰਨਿਆਸੀ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਗੋਰਖਪੰਥੀ ਨਾਥਪੰਥੀ ਅਤੇ ਕੰਨ-ਫਟੇ ਜੋਗੀ ਸਨ।
3. **ਸ਼ਾਕਤ ਮਤ**- ਇਸ ਮਤ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਕਾਲੀ ਅਤੇ ਦੁਰਗਾ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਰੂਪ ਮੰਨ ਕੇ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਪੂਜਾ ਲਈ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਬਲੀ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਜਾਦੂ-ਟੂਣਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਪਿੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰਾ ਪੀਰ ਅਤੇ ਸ਼ੀਤਲਾ ਮਾਤਾ ਆਦਿ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੁੱਧ ਅਤੇ ਮੈਦਾਨੀ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਜੈਨ-ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਅਹਿੰਸਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਕਾਫੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

- 1) **ਪਰਮਾਤਮਾ ਇੱਕ ਹੈ** - ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇੱਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਇੱਕ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਹਨ।
- 2) **ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੈ** - ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਕੋਈ ਰੰਗ-ਰੂਪ ਜਾਂ ਅਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ।
- 3) **ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਰਵ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਅਤੇ ਸਰਵ-ਵਿਆਪੀ ਹੈ** - ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਰਵ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਅਤੇ ਸਰਵ-ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਉਹ ਬੇਅੰਤ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ।
- 4) **ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ** - ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਚਿਰਸਥਾਈ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਸੰਸਾਰ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ।
- 5) **ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਮਹੱਤਵ**- ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਜਾਂ ਰਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਭਾਣੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਝੂਠ ਹੈ।
- 6) **ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਦਰ ਜਾਂ ਮਿਹਰ** - ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਦਰ, ਮਿਹਰ, ਦਯਾ, ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- 7) **ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ** - ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿੱਚ

1521 ਈ. ਵਿੱਚ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਵਾਪਿਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨੇੜਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ। 1522 ਈ. ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਰਾਵੀ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਨਗਰ ਵਸਾਇਆ। ਇੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਖਰੀ ਲਗਪਗ 18 ਸਾਲ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਬਤੀਤ ਕੀਤੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਿਸਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਰਕੇ ਆਦਰਸ਼ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ

ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਜਪੋ, ਕਿਰਤ ਕਰੋ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕੋ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਿਹਾਰਿਕ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਹੀ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ।

ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਨੂੰ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਅੰਗਦ ਦਾ ਨਾਂ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣਾ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ। 22 ਸਤੰਬਰ, 1539 ਈ. ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਸ਼ਾਹ ਫਕੀਰ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਪੀਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵ-ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਉੱਚਾ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਰਾਹ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਮੂਲ ਅਧਾਰ ਬਣੀਆਂ।

ਖੇਤੀ ਕਰਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵਾਰ ਮਲਹਾਰ ਵਾਰ ਮਾਝ ਵਾਰ ਆਸਾ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਓਂਕਾਰ ਪੱਟੀ ਥਿੱਤ ਬਾਰਾਂਮਾਹ ਆਦਿ ਬਾਣੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ 974 ਸ਼ਬਦ 19 ਰਾਗਾਂ

ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਗੱਲਾਂ

- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 1469 ਈ. ਵਿੱਚ ਰਾਇ ਭੋਇ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ।
- ਰਾਇ ਭੋਇ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ ਪਿੰਡ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਸੀ।
- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ 14 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਮੂਲਚੰਦ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ।
- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਸਨ- ਸ੍ਰੀਚੰਦ ਅਤੇ ਲੱਖਮੀ ਚੰਦ।
- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਘਟਨਾਵਾਂ-ਜਨੇਊ ਦੀ ਰਸਮ, ਸੱਚਾ ਸੌਦਾ, ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਦੀ ਘਟਨਾ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ।
- 16ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਅਰਾਜਕਤਾ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸੀ।
- 16ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਲੋਧੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਸਨ ਸੀ।
- ਬਹਿਲੋਲ ਲੋਧੀ ਨੇ 1451-1489 ਈ. ਤੱਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ।
- ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਨੇ 1489-1517 ਈ. ਤੱਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ।
- ਇਬਰਾਹਿਮ ਲੋਧੀ ਨੇ 1517-1526 ਈ. ਤੱਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ।
- ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਲੋਧੀ ਨੇ 1500-1525 ਈ. ਤੱਕ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ।
- ਬਾਬਰ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਂ ਜ਼ਹੀਰ-ਉਦ-ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਬਾਬਰ ਸੀ।

ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਿਤੀਆਂ

- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ - 1469 ਈ.
- ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਿਖੇ ਬੇਈ ਨਦੀ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ-1499 ਈ
- ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ (1499 ਈ. -1510 ਈ.)
- ਦੂਜੀ ਉਦਾਸੀ (1510 ਈ. ਤੋਂ -1515 ਈ.)
- ਤੀਜੀ ਉਦਾਸੀ (1515 ਈ. ਤੋਂ -1517 ਈ.)
- ਚੌਥੀ ਉਦਾਸੀ (1517 ਈ. ਤੋਂ -1521 ਈ.)
- 1522 ਈ. ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਰਾਵੀ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਨਗਰ ਵਸਾਇਆ।
- ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ 1526 ਈ. ਵਿੱਚ ਹੋਈ।
- 22 ਸਤੰਬਰ, 1539 ਈ. ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ।

ਮਭਿਆਸ

1. ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

(ੳ) ਬਹੁ ਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ -

- ਲੇਖਕ ਵਰਗ ਮੁਸਲਿਮ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਸਨ?

ੳ) ਉੱਚ ਵਰਗ	ਅ) ਮੱਧ ਵਰਗ
ੲ) ਨਿਮਨ ਵਰਗ	ਸ) ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ
- ਦੇਵੀ ਦੁਰਗਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ?

ੳ) ਵੈਸ਼ਨਵ	ਅ) ਸ਼ੈਵ
ੲ) ਸ਼ਕਤਾ	ਸ) ਸੁੰਨੀ
- ਜਜ਼ੀਆ ਕੀ ਹੈ?

ੳ) ਧਰਮ	ਅ) ਧਾਰਮਿਕ ਕਰ
ੲ) ਪ੍ਰਥਾ	ਸ) ਗਹਿਣਾ
- ਉਲਮਾ ਕੌਣ ਸਨ?

ੳ) ਮਜ਼ਦੂਰ	ਅ) ਹਿੰਦੂ ਧਾਰਮਿਕ ਨੇਤਾ
ੲ) ਮੁਸਲਿਮ ਧਾਰਮਿਕ ਨੇਤਾ	ਸ) ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ
- ਸੱਚਾ ਸੌਦਾ ਦੀ ਘਟਨਾ ਕਿੱਥੇ ਘਟੀ?

ੳ) ਚੂੜਕਾਨਾ	ਅ) ਰਾਇ ਭੋਇ
ੲ) ਹਰਿਦੁਆਰ	ਸ) ਸੱਯਦਪੁਰ

(ਅ) ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ:

- ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁੰਨੀ ਅਤੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਸਨ।
- ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਸਨ।
- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਸੀ।
- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿੱਚ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।
- ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਰੋਜ਼ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

(ੲ) ਸਹੀ ਮਿਲਾਨ ਕਰੋ:

ੳ	ਅ
1. ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ	1. ਚੂੜਕਾਨਾ
2. ਸੱਚਾ ਸੌਦਾ	2. 1526 ਈ.
3. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ	3. ਤਲਵੰਡੀ
4. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ	4. ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਦਾ ਜਨਮ

(ਸ) ਅੰਤਰ ਦੱਸੋ-

- ਮੁਸਲਿਮ ਉੱਚ ਵਰਗ ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਮੱਧ ਵਰਗ
- ਵੈਸ਼ਨਵ ਮਤ ਅਤੇ ਸ਼ੈਵ ਮਤ

2. ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਲੋਧੀ ਵੰਸ਼ ਦਾ ਆਖਰੀ ਸ਼ਾਸਕ ਕੌਣ ਸੀ?
2. ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸ ਨੇ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ?
3. ਲੋਧੀਕਾਲ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ ਧਾਰਮਿਕ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹਾਸਿਲ ਸੀ?
4. ਜਜ਼ੀਆ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ?
5. ਯਾਤਰਾ ਕਰ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ?
6. ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਕਦੋਂ ਅਤੇ ਕਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਈ?
7. ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਸੰਪਰਦਾਇ ਕਿਹੜੇ ਸਨ?
8. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਕਦੋਂ ਅਤੇ ਕਿੱਥੇ ਹੋਇਆ?
9. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਦੱਸੋ।
10. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਕੋਈ ਦੋ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਦੱਸੋ।
11. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?

3. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. 16ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।
2. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਜਾਣਦੇ ਹੋ? ਨੋਟ ਲਿਖੋ।
3. ਲੋਧੀਕਾਲ ਵਿੱਚ ਮੱਧ ਵਰਗ 'ਤੇ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।
4. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹੜੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ?
5. ਲੋਧੀਕਾਲ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਿਮ ਵਰਗ 'ਤੇ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।

4. ਵੱਡੇ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਲੋਧੀਕਾਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।
2. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।
3. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਕਰੋ।
4. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਮਿਲਦੀ ਹੈ?

ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ

1. ਕੀਰਤਨ ਲੰਗਰ ਸੰਗਤ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਮਹੱਤਤਾ ਦੱਸੋ।
2. ਆਪਣੇ ਘਰ ਕੋਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜਾਓ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਤੁਸੀਂ ਕੀ-ਕੀ ਦੇਖਿਆ ਉਸ ਤੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਮਿਲੀ? ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਣਨ ਕਰੋ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

